

Bijengenera: hun etymologie en naamgevers 2

Aad van Diemen, Henk Meuffels & Theo Peeters

In dit tweede deel van de lijst van bijengenera worden de overige 15 genera behandeld. We geven per genus de Nederlandse naam en de oorspronkelijke beschrijving van het genus. Cursief geciteerd is door wie het genus voor het eerst en op welke plek wordt vermeld. Daarna volgen beschrijvingen van de betekenis van de genusnaam, en we sluiten af met een afbeelding van de auteur. De lijst van genera volgt de historie van de naamgeving van oud naar jong, maar hier en daar maken we een sprongetje omdat de betreffende auteur diverse genera, verdeeld over verschillende bronnen, beschreef.

In dit deel komen zeven verschillende auteurs aan bod die de rest van de 36 bijengenera, aangetroffen in Nederland, beschreven. In deel 1 van dit artikel deden we een oproep aanvullingen, verbeteringen of andere tips te melden. Hierop komen we aan het eind van dit artikel terug.

Genusnamen en naamgevers (vervolg)

We willen als algemene opmerking toevoegen dat bij alle genusnamen inmiddels gebruik is gemaakt van twee basisboeken: Liddell (1953) en Lewis & Short (1955).³⁴

Trachusa – grote harsbijen

Panzer, 1804: *Faunae Insectorum Germanicae* 86: ex pl. 14-15.

Trachusa is mogelijk afgeleid van het Griekse *trachys* dat 'ruig', 'ruw', betekent en heeft dan betrekking op de inderdaad vrij dichte beharing van deze bijen. Een probleem blijft dan de uitgang *usa*. In het Dorisch dialect bestaat wel een vorm *trachousa*, met de betekenis 'rennend'.

Dit laatste lijkt ons minder waarschijnlijk, omdat zulk gedrag niet opvallend bij deze bijen voorkomt. De Nederlandse naam 'harsbij' heeft betrekking op het gebruik van hars bij de nestbouw.

Biastes - pantserbijen

Panzer, 1806: *Kritische Revision der Insektenfauna Deutschlands* 2: 239.

Biastes is afgeleid van een Grieks woord *biastēs* dat 'krachtig' betekent. In het Duits heten deze bijen ook 'Kraftbienen'. Zowel het Nederlandse 'pantserbijen' als het Griekse 'krachtig' zou dan kunnen slaan op het

gedrongen, grof bespikkelde en glanzende exoskelet van deze bijen.

Osmia - metselbijen

Panzer, 1806: *Kritische Revision der Insektenfauna Deutschlands* 2: 230.

Osmia komt van het Griekse *osmè* en betekent 'geur'. Het is ons niet duidelijk waar deze naamgeving betrekking op heeft.

De Nederlandse naam 'metselbijen' is zeer toepasselijk omdat deze bijen met behulp van divers materiaal gemengd met speeksel hun gangen bekleden en de broedcellen metselen.

Panurgus - roetbijen

Panzer, 1806: *Kritische Revision der Insektenfauna Deutschlands* 2: 209.

Panurgus van het Griekse *pan*, 'alles' en *ergon* 'werk', afkomstig en betekent vooral 'sluw', 'bedrieglijk'.¹¹ De meer letterlijke betekenis is 'alles aankunnend'. In beide gevallen is ons niet duidelijk wat de naamgever voor ogen heeft gestaan.

De Nederlandse naam 'roetbij', is wel helder. De bijen van dit genus zijn geheel zwart.

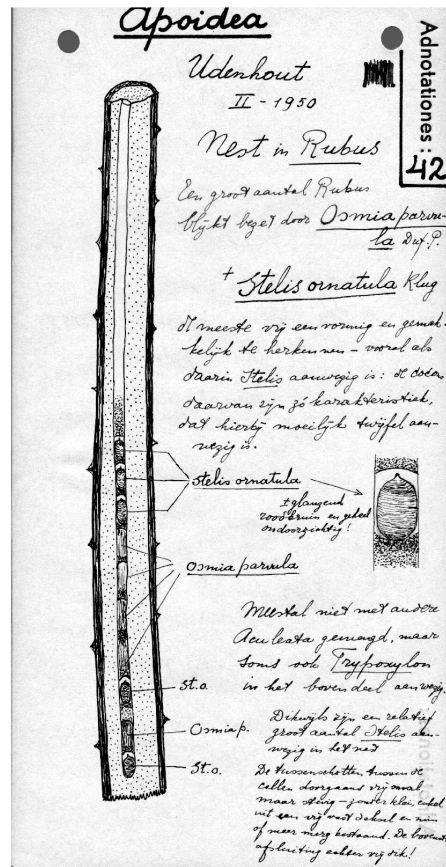

Fig. 1. Blad met aantekeningen van Benno over *Stelis*.

Stelis - tubebijen

Panzer, 1806: *Kritische Revision der Insektenfauna Deutschlands* 2: 246.

Stelis is het Griekse woord voor *Viscum* of maretak, een halfparasiet.³¹ Met deze naamgeving wordt dus aangesloten bij de parasitaire levenswijze van de soorten van het genus.

De Nederlandse naam 'tubebij', slaat op 'de zéér karakteristieke tubevormige cocons, waaraan men ze ... aanstonds kan herkennen'.² Zie Fig. 1, tekening uit aantekeningenboekje van Benno (archief Naturalis Leiden). Pater Benno maakte 59 aantekeningen over biologisch-ethologische observaties van Hymenoptera Aculeata tussen 1940 en 1970. Hier een bladzijde met een tekening van de tubevormige cocons van *Stelis ornatula* in een nest van *Hoplitis leucomelana*.

Thyreus - vlekkenbijen

Panzer, 1806: *Kritische Revision der Insektenfauna Deutschlands* 2: 263.

Het Griekse *thyreos* betekent een 'groot, langwerpige schild'.⁷ De soorten van dit geslacht onderscheiden zich van het geslacht *Melecta* door het afgevlakte, ver naar achteren uitstekende schildje.³²

Een synoniem voor dit geslacht was *Crocisa*, afgeleid van het Griekse *krokè* dat 'wolvlok' betekent. Het duidt, net als de Nederlandse naam 'vlekkenbij', op de witte haarvlekken op kop, borst, benen en achterlijf. Deze vlekken vallen des te meer op omdat de soort die in in Nederland voorkomt, zwart is.

Macropis - slobkousbijen

Panzer, 1809: *Faunae Insectorum Germanicae* 107: no. 16. Deze naam blijft onduidelijk. *Macro* betekent natuurlijk 'groot'. *Opis* als uitgang heeft gewoonlijk verband met het uiterlijk van iets. De letterlijke vertaling zou dan kunnen zijn: 'met een lang uiterlijk', zij het dat voor zo'n betiteling ons geen reden bekend is. De vrouwen hebben grote en door de zwart of bruinwitte kleurstelling, opvallende beenborstels. Daar slaat ook de Nederlandse naam 'slobkous' op.

Georg Wolfgang Franz Panzer, Duitse botanist en entomoloog (1755-1829)

Johann Christoph Friedrich Klug, Duits entomoloog (1775-1856)

Hoplitis - metselbijen

Klug, 1807: *Magazin für Insektenkunde* 6: 225.

Met het Griekse *hoplites* werd het zwaar bewapende voetvolk in de oudheid aangeduid.

Hoplitis is de vrouwelijke vorm daarvan.

Deze genusnaam lijkt ons een duidelijk voorbeeld van een fantasienaam.

Heriades - tronkenbijen

Spinola 1808: *Insectorum Liguria* 2: 7.

Heriades of *eriades* is van het Griekse *erion* afgeleid en betekent 'wol'. Vroeger werden onder het genus *Eriades* de tronkenbij en klokjesbijen gerekend en werden soorten van het genus *Eriades* cylinderbijen genoemd.^{2, 30} Zowel de tronkenbijen als de klokjesbijen zijn tamelijk onbehaarde bijen en de naamgeving is dus niet erg treffend.

De Nederlandse naam 'tronkenbij', is wel adequaat, want duidt op de nestbouw die meestal in vraatgangen van kevers in dood hout plaatsvindt. Dat dode hout is vaak een boomstomp die ook 'tronk' wordt genoemd.

Rophites - slurfbijen

Spinola 1808: *Insectorum Liguria* 2: 8, 72.

De naam *rophites* is afkomstig van het Griekse *rhophein* en betekent 'slurpen'. In het Duits heten deze bijen ook Schlürfbienen oftewel slurpbijen.³³ Het Nederlandse slurfbijen zit daar in betekenis dicht tegenaan. 'Slurf' en 'slurpen' zijn etymologisch nauw verwant.¹

Toch is 'slurpbijen' een meer adequate term. Slurpen is hoorbaar drinken en dat is wat deze bijen lijken te doen. Het verzamelen van pollen gaat gepaard met hoorbare trillingen (buzzing) opgewekt door de vleugelspijeren.³²

Het is mogelijk dat bij de Nederlandse naam 'slurfbijen' is gedacht aan de lange tong van deze bijen. Waarschijnlijker betreft het een foute vertaling uit het Duits.

Massimiliano Spinola, Italiaans entomoloog (1780-1857)

John Curtis, Engels illustrator en entomoloog (1791-1862)

Tetralonia - langhoornbijen

Spinola 1839: Annales de la Société entomologique de France 7 [1838]: 538.

Tetra is vier in het Grieks en *balônia* is 'kronkel'. Een aantal langhoornbijen heeft vier opvallende lichte haarbanden op het achterlijf.

De Nederlandse naam 'langhoornbijen' verwijst naar de inderdaad zeer lange antennen van de mannetjes, die zo lang als het lichaam kunnen zijn.

Lasioglossum - groefbijen

Curtis 1833: British entomology 10: pl. 448.

Lasios is Grieks voor 'ruig', 'harig' en *glōssa* betekent 'tong', 'mondstuk'. De betekenis zou dan kunnen zijn 'met de behaarde mond'. Deze bijen hebben inderdaad opvallende haarvormige extensies van het labrum (bovenlip).

De Nederlandse naam verwijst naar het opvallende groefje op het laatste tergiet van de vrouwtjes.

Dufourea - glansbijen

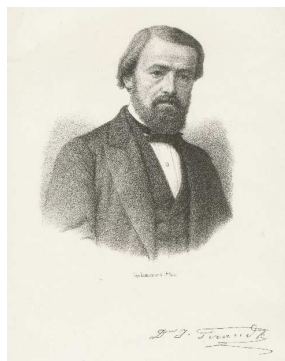
Lepeletier, 1841: Histoire naturelle des insectes: Hyménoptères 2: 227.

Het genus is genoemd naar de Franse entomoloog Dufour die leefde van 1780-1865 en 232 artikelen over geleedpotigen heeft gepubliceerd.⁴

De Nederlandse naam glansbijen slaat op de

Amédée Louis Michel [de Peletier, comte de Saint-Fargeau] Lepeletier, Frans entomoloog (1770-1845)

Joseph-Étienne Giraud, Frans dokter en entomoloog (1808-1877)

diepzwarte of blauwgroene glans van deze bijen.

Epeoloides – bonte viltbijen

Giraud 1863: Verhandlungen der zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien 13: 44.

De naam *Epeoloides* betekent 'epeolus-achtig'. In het eerste deel van dit artikel is over *Epeolus* gemeld dat voor die naam geen verklaring is gevonden.

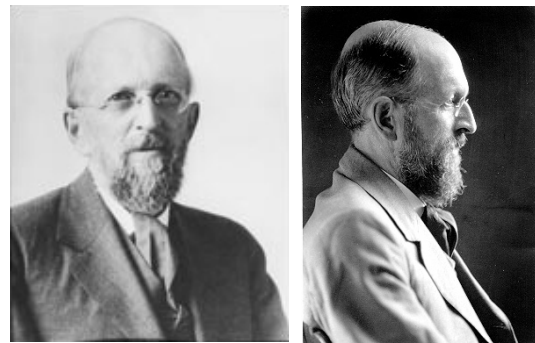
Deze bijen heten 'bonte viltbijen' omdat ze net als de gewone viltbijen viltvlekken hebben, maar daarnaast zeer mooi zwart en rood zijn gekleurd. In het Duits worden ze daarom 'Schmuckbienen' (juweelbijen) genoemd.

Anthidiellum – kleine harsbijen

Cockerell, 1904: Bulletin of the Southern California Academy of Sciences 3: 3.

Het woord *Anthidiellum* is een verkleinvorm van Griekse *anthidion*, dat 'bloemetje' betekent. Letterlijk staat er dus 'klein bloemetje'. Deze genusnaam is in het voorgaande deel van dit artikel verklaard als 'behorend bij bloemen'.

De enige Nederlandse soort heet *Anthidiellum strigatum* (Panzer, 1805). Deze soort draagt de naam 'harsbij' zeer terecht omdat hars het hoofdbestanddeel is van de broedcellen die tegen boomstammen en stenen worden geplakt. De soort is klein: 6-7 mm, vergeleken met de grote harsbij (*Trachusa byssina*): 11-12 mm.

Theodore Dru Alison Cockerell, Amerikaans bioloog (1866-1948)

Reacties op deel 1

Omdat we maar één reactie ontvingen op het eerste deel van het artikel, waren we zeer blij met de tip van onze Diptera-collega's uit Tilburg, contact op te nemen met Henk Meuffels. Op één na zijn alle onderstaande verbeteringen goeddeels van hem.

Apis

In de 'Latin Dictionary' staat bij het lemma 'Apis': kindred with old German *Bia*, *Imbi*; German *Biene*, *Imme*; Engelsch *bee*.³⁴ Meuffels acht het woord zeker niet van Oudegyptische oorsprong.

Andrena

De juiste Griekse schrijfwijze van *anthrene* is *anthrènè*.

Hylaeus

De gehele oorspronkelijke tekst wordt vervangen door onderstaande tekst.

Het Griekse *hylaios* betekent 'in het bos levend'. De naamgever achtte deze biotoop blijkbaar kenmerkend. Het leefgebied van maskerbijen is niettemin veel ruimer.

De oude naam *Prosopis* Fabricius, 1804, voor dit genus, is wel duidelijk want afgeleid van het Griekse *prosôpeion* 'masker'. De naam masker heeft betrekking op de witte of gele tekening op de kop van deze bijtjes.

Anthidium

De eerste vier regels vervallen en worden vervangen door:

Anthidium komt van het Griekse *anthos* 'bloem' en de uitgang *-idion* die een verkleinwoord vormt. 'Bloemetje' dus.

Melitta

In de tekst is 'honinglikster' beter dan 'nectarlikker', want het oorspronkelijke woord heeft een vrouwelijke uitgang *-ya*.

Meuffels bevestigt ons vermoeden dat de oude naam *Cilissa* voor dit geslacht: 'afkomstig uit Cilicië' betekent.

Psithyrus (onder Bombus)

In het Grieks wordt het bijvoeglijk naamwoord *psithyros* gebruikt om bepaalde door dieren verwekte geluiden weer te geven. Het betekent bijvoorbeeld 'fluislerend', 'kwetterend', 'tsjilpend'. Het zal, net als bij *Bombus*, wel betrekking hebben op het geluid dat ze produceren.

Colletes

De eerste twee zinnen vervallen en worden vervangen door:

Colletes komt van het Griekse *kollètès* en betekent 'lijmer'.

Chalicodoma (onder Megachile)

Het Griekse *chalis* betekent 'kiesel' of 'grind' en *doma* betekent 'huis'. De verklaring 'huisgraver' voor *Chalicodoma* is dus niet juist maar moet zijn 'huizenend in het grind'. Dit sluit aan bij de levenswijze, want deze bijen metselen zelf een nest en gebruiken daarbij soms kiezelsteentjes.

Melecta

Meuffels bevestigt de veronderstelling dat het tweede deel van het woord 'verzamelen' betekent, want afgeleid van *legein* 'verzamelen'.

Anthophora

De gehele tekst vervalt en wordt vervangen door het onderstaande.

De naam *Anthophora* komt van het Griekse *anthos*, dat 'bloem' betekent en *pherein* dat 'dragend' betekent. *Podalirius*, Latreille 1803, is een oude genusnaam voor deze groep. De uit de Ilias van Homerus bekende *Podaleiros*, verlatijnt *Podalirius*, was een zoon van de god Asclepius. De koninginnenpage *Paplio machaon* is naar zijn broer *Machaon* vernoemd. Een mogelijke verklaring is dat Latreille naar analogie hiervan voor *Podalirius* heeft gekozen; dus ook voor een fantasienaam.

Het woord *Podalirius* is afgeleid van *pous* 'voet' en *leiros* 'blank'. Mogelijk bestaan er mannetjes van *Podalirius* met witte pootdelen.

In de oorspronkelijke beschrijving maakt Latreille in verband met de naam *Podalirius* de opmerking dat bij de mannen van dit genus opvalt dat er twee stevige bundels haren op tarsen van de middelste poten zitten.¹⁴

De Nederlandse naam 'sachembij' slaat eveneens op dit kenmerk. Een sachem is een indiaans opperhoofd. De bosjes haar aan de middenpoten doen denken aan de wolvenstaarten die indiaanse opperhoofden als beenversiering droegen.²²

Nog meer oude namen voor vertegenwoordigers van dit genus zijn: *Clisodon* Patton 1879, *Heliophila* Klug 1807 en *Saropoda* Latreille 1809.

Clisodon komt waarschijnlijk van het Griekse *klinein* 'buigen' en *odón* 'tand'. De naam slaat dan op de gebogen kaken. *Heliophila* betekent 'zonliefhebster'. *Saropoda* is letterlijk vertaald 'bezempoot' en heeft net als sachem, betrekking op de haarbundels op de poten.⁷

Halictus

Rosita Bink schreef in een reactie dat de Engelsen soorten van het genus *Halictus* 'sweat bees' noemen. Het Latijnse *halitus* betekent 'uitwaseming' of 'damp'. Een betere verklaring biedt Meuffels, die meldt dat het Griekse *haliktos* 'verzameld' betekent. Dit slaat dan ongetwijfeld op de sociale levenswijze van soorten uit deze groep.

Ammobates

Batein moet zijn *bainein*.

Chelostoma

Meuffels wijst nog op de mogelijkheid dat het Griekse *chêlos* 'kist', 'kast' de etymologie vormt van het eerste deel. In dat geval wordt meer bedoeld op de grootte, dan op de vorm van de kaken.

Oproep

De onderstaande tabel betreft de namen waarvoor we geen verklaring hebben gevonden, twijfels hebben over de verklaring of domweg niet snappen wat woord en zaak met elkaar van doen hebben. Als er mensen zijn die aanvullingen, verbeteringen of andere tips hebben met betrekking tot deel 1 en 2 van dit artikel dan graag doorgeven aan Aad van Diemen [gallus12@casema.nl] of Theo Peeters [ptheo@xs4all.nl].

Generanaam	Auteur	Nederlands	Etymologie
Macropis	Panzer 1809	slobkousbij	lang uiterlijk?
Epeolus	Latreille 1802	viltbij	-
Trachusa	Panzer 1804	grote harsbij	ruig of rennend?
Osmia	Panzer 1806	metselbij	geur
Panurgus	Panzer 1806	roetbij	alleskunner of sluw?

Verbeteringen deel 1.

In de haast zijn er enkele foutjes geslopen in deel 1 van dit artikel. Hieronder de verbeteringen:

Blz. 32. 1e kolom, regel 10 van onder:

pluimvoetvoetbij = pluimvoetbij.

Blz. 33. Tabel 1: Familie = Subfamilie; alle wetenschappelijke familienamen moeten subfamilienamen worden, dus dae = nae, te beginnen bij Melittidae = Melittinae.

Blz. 33. 2e kolom, regel 2 onder tabel 1: 13 = 12.

Blz. 34. 1e kolom, ter hoogte van regel 15: graag verwijderen de cursieve tekst Giovanni(1788).

Dankwoord

Met dank aan Alice van Duijn van het Natuur Informatie Centrum Naturalis, die ons op het spoor heeft gezet van een paar websites. Rosita Bink-Moenen voor haar reactie op *Halictus*. Kees van Achterberg voor zijn hulp bij deel 1, en Editha Schubert van de bibliotheek van Senckenberg Duits Entomologisch Instituut voor de foto van Giraud en Spinola.

Nieuwe bronnen en noten

28. O'Toole, C. & A. Raw, 1999. Bees of the world. - Facts on File, New York, 192 p.
29. <http://global-language.com/CENTURY/> [bezocht in augustus en september 2010]
30. Schmiedeknecht, O., 1930. Die Hymenopteren Nord- und Mitteleuropas. - Verlag G. Fischer, Jena, + 1062 p.
31. Backer, C.A., 2000. Verklarend woordenboek van wetenschappelijke plantennamen. - Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam/Antwerpen, 664 p.
32. Müller, A., A. Krebs & F. Amiet, 1997. Bienen. Mitteleuropäische Gattungen, Lebensweise, Beobachtung. - Naturbuch Verlag, Augsburg, 384 p.
33. <http://www.tierundnatur.de/wildbienen/index.htm> [bezocht op 2 september 2010]
34. Lewis, C.T. & C. Short, 1955. Latin Dictionary. - Oxford Clarendon Press, 2019 p.
Liddell, H.G., 1953. A Greek-English Lexicon. - Oxford Clarendon Press, 2111 p.

Summary

In this second article the scientific and Dutch names of 15 genera of bees found in the Netherlands are explained. Also included are the reactions to the first article. This has been quite an improvement. Nonetheless the explanations of names of about five genera remain disappointing.

Namen

Aad van Diemen

Grote mannen gaven kleine bijen namen als *Andrena*, *Nomada* en *Macropis*

Etiketten waarvan betekenis of motief nauwelijks terug te vinden is tussen stof en geel papier

De mannen met de pruiken op portretten en profielen zijn even woordeloos en roerloos als hun insecten op de speld

Scopoli, Fabricius en Latreille antwoorden niet na eeuwen

Zinloos zoeken wij systeem
Vinden hier en daar
een scherf, een lichtje
Soms een knipoog